

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE “FİTNE” KELİMESİNİN “KÖPEK” ANLAMıyla KULLANIMINA DAİR

Yasemin KARAKUŞ¹

ÖZET

Sözlüklerde en genel şekliyle “karışıklık, kargaşa” olarak anlam verilen fitne, insan ilişkilerinde var olması, kutsal kitaplarda geçmesi ve çeşitli inanışlara da konu edilmesi sebebiyle klasik Türk edebiyatı metinlerinde sıklıkla rastladığımız bir kelimedir. XVI. yüzyılda Latîfî tarafından yazılmış olan Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsiratü’n-nuzemâ isimli şairler tezkiresinde, bu kelimenin bilinen anlamlarının yanı sıra, halk arasında “küçük köpek” anlamında kullanıldığı bilgisi yer almaktadır. Bugüne kadar yapılan muhtelif çalışmalarda özellikle “rakip” ile birlikte geçtiği beyitlerde yorum yoluyla çıkarılabilecek olan fitne kelimesinin köpek anlamı, Latîfî sayesinde delillendirilmiş olmaktadır. Bu makalede, tezkiredeki ilgili bölüm ışığında fitne kelimesinin bilinen anlamları dışında “köpek” anlamıyla da kullanıldığına işaret edilmekte, Latîfî’nin verdiği bilgiler doğrultusunda kelimenin klasik Türk şiiri metinlerindeki kullanımları üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: klasik Türk edebiyatı, divan şiiri, Latîfî, Tezkiretü’ş-şuara, fitne, köpek, rakip.

ON THE USE OF THE WORD “FITNE” WITH THE MEANING OF “DOG” IN CLASSIC TURKISH POETRY

ABSTRACT

“Fitne” meant as “confusion, chaos” in dictionaries in its most general form, is a word that we often come across in classical Turkish literary texts in that it exists in human relations, is mentioned in holy books and also subject to various beliefs. In the Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsiratü’n-nuzemâ, which was written by Latîfî in the 16th century, in addition to the known meanings of this word, there is information that it is used in the sense of “little dog” among the people. The meaning of the “fitne”, which can be deduced through interpretation in the couplets mentioned with “rival” in various studies up to now, has been proved thanks to Latîfî. In this article, it is pointed out that the word “fitne” is used as “dog” in addition to its known meanings in the light of the relevant section in the Tezkiretü’ş-şuarâ ve Tabsiratü’n-nuzemâ, and the usage of the word in classical Turkish poetry texts in line with the information given by Latîfî.

Key Words: classic Turkish literature, divan poetry, Latîfî, Tezkiretü’ş-şuara, “fitne”, dog, rival.

¹ Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı, yasemin.karakus@istanbul.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4376-0881

1. Giriş

Türk dili ve edebiyatı çalışmalarının en önemli kaynaklarından biri şüphesiz sözlüklerdir. Ancak söz konusu, klasik Türk şiiri metinleri olduğunda kimi zaman bilinen sözlüklerin metinleri anlamada ve çözümlemede yetersiz kaldığı, metinlerdeki kelimelerin sözlüklerde yer almayan farklı anlamlarına ancak diğer metinlerde tesadüf edildiği de görülebilmektedir. Metnin kilidini yine başka bir metnin açması olarak nitelendirebileceğimiz bu durum, sözlüklerde hiç yer almayan bir kelimenin sözlük dışı bir metinde karşımıza çıkması şeklinde olabileceği gibi bazen de sözlüklerde mevcut olan bir kelimenin farklı anlamları ile karşılaştırılması şeklinde olabilmektedir. Çalışmamıza konu edilen “fitne” kelimesi ikinci gruba girmektedir.

Klasik Türk edebiyatı araştırmacıları tarafından yapılan, kelimelerin metinler içerisindeki bilinen anlamları dışındaki kullanımına dikkat çekilmesi ile ilgili çalışmaların son yıllarda kayda değer bir artış gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamdaki çalışmaları,

a) Ansiklopedik sözlük mahiyetinde geniş kapsamlı çalışmalar²

b) Yalnızca bir kelimeyi ya da kavramı ele alan daha dar kapsamlı çalışmalar³

şeklinde tasnif etmemiz mümkündür. Klasik edebiyat içerisinde kendine has bir üslubu ihtiva eden Sebk-i Hindî şiirinde, şairlerin kullandıkları anlam ve terkiplerle ilgili çalışmaları ise ayrıca zikretmek gerekmektedir.⁴ Kelimeler üzerine yapılan dil çalışmalarının yanı sıra metinler içerisindeki anlamlarının tespitine katkı sağlayan

² Ahmet Talat Onay'ın *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı* isimli eserinin öncülük ettiği bu tarz çalışmalar arasında Ahmet Atilla Şentürk'ün devam etmekte olup son olarak IV. cildini (Ebâbil-Füsûn) neşrettiği *Osmanlı Şiiri Kılavuzu* isimli eseri alanda yapılan en güncel, kapsamlı ve dikkate değer çalışmadır.

³ Bu makalenin de dâhil edilebileceği bu grup çalışmalardan bazıları şunlardır: Fatih Köksal, *Bir Okçuluk Terimi: “Kurban” ve Divan Şiirinde Kullanımı Üzerine, Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.9, 2000, s. 191-210. Cihan Okuyucu, *“Klasik Türk Edebiyatında Tatar Kelimesinin Kullanılışına Dair”*, *Proceedings of the Second International Symposium on Islamic Civilisation in Volga-Ural Region, Kazan*, 24-26 June 2005, İstanbul 2008, s. 293-309. ; Ayşe Yıldız, *“Klasik Türk Edebiyatında “Neheng” Kelimesi Üzerine”*, *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi [Erdem: İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi = Journal of Humanities and Social Sciences]*, S. 56, Ankara 2010, s. 179-195; Ozan Yılmaz, *“Klasik Türk Edebiyatında Bir Başka Anlamıyla “Bahar”, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, C. 18, S.1, Ankara 2011, s. 177-194; Esra Egüz, *“Dilek Kelimesinin Klasik Türk Şiirinde Farklı Kullanımları Üzerine”*, *IV. Genç Bilim Adamları Sempozyumu: Bildiriler 21-22-23 Mayıs 2012*, Ankara 2012, s. 421-430; İbrahim Sona, *“Klasik Türk Edebiyatı Metinlerinde “Gözü” Kelimesinin Kullanımına Dair”*, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C. 3. cilt. S. 1, 2017, s. 255-266.; Savaşkan Cem Bahadır, *““Sâye” Kelimesi Hakkında Bazı Mülâhazalar”*, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C.4, S.4, , 2018, s. 914-926; Abdülhakim Kılıç, *““Simya” Kelimesinin Divan Şiirinde Kullanımları”*, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C.10, S. 21, İstanbul 2018, s. 563-588; Aslıhan Öztürk, *“Azmi-zâde Hâletî Divanı’nda “Halka” Kelimesinin Kullanım Bağlıları”*, *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. 2, S. 4, [TEBDİZ Özel Sayısı] , 2018, s. 127-141; Tuba Onat Çakıroğlu, *“Klasik Türk Şiirinde “Dendân” Kelimesinin Kullanımı Üzerine”*, *Türkbilig: Türkoloji Araştırmaları*, S. 39, Ankara 2020, s. 147-156. İpek Taşdemir, *“Klasik Türk Şiirinde “Miblağ” Kelimesinin Kullanımı Üzerine Tespitler”*, *ESTAD: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi = Journal Of Old Turkish Literature Researches*, C. 3, S.2, 2020, s. 607-617; Osman Kufacı, *“Divan Şiirinde Kullanılan Kesel Kelimesine Dair”*, *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, C.7, S. 1, 2021, s. 156-171.

⁴ Bu grup çalışmalardan bazıları şunlardır: İsrail Babacan, *“Sebk-i Hindî Şiirinde Yeni-Orjinal Yapı ve Terkipler”*, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.3, İstanbul 2009, s. 29-46.; Mustafa Özdemir, *“Klasik Şiirimizde Sebk-i Hindî Etkisi ve Bu Şiir Bağlamında Nür-ı Siyeh Tamlamasının Klasik Şiirimizde Yansıması”*, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, C. 2, S.6, İstanbul 2015, s. 99-111.; Emrullah Yakut, *“Hint Üslubu Şairlerinde Orjinaliğin Tezahürü Olarak Yeni Terkipler”*, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 23, İstanbul 2019, s. 199-219.; Ozan Yılmaz, *“Klasik Türk Şiirinde Bir Sebk-i Hindî Tabiri: Gül-be Çeşm”*, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 23, İstanbul 2019, s. 381-389.

tüm bu çalışmalar son derece ufuk açıcı olmaktadır. Prof. Dr. İsmail Hakkı Aksoyak'ın yürütücülüğünde büyük ve özverili bir ekip ile sürdürülen *Tarih ve Edebiyat Metinleri Bağlamlı Dizin ve İşlevsel Sözlüğü (TEBDİZ) Projesi* bu çalışmalar arasında bilhassa dikkate değerdir. Projenin bir çıktısı niteliğinde olan ve 2018 yılı Aralık ayında yayınlanan *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi TEBDİZ Özel Sayısı*, bu konuya hasredilmiş bir bilimsel toplantının bildiri neşirlerini ihtiva etmektedir.

Geniş kapsamlı bir terim olan fitne, kutsal kitaplardaki kullanımının da etkisiyle daha çok din bilimleri alanında çalışma konusu edilmiş, akademik çalışmalarda Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki kullanımı, İslam tarihinde ortaya çıktığı veya artış gösterdiği dönemlerin izahı, geleneksel İslam kültüründe algılanış biçimleri yönleriyle yer almıştır.⁵ Araştırmalarımız neticesinde söz konusu kelimenin tarihî Türk edebiyatı metinlerde kullanımına dair bir çalışmaya tesadüf edilmemiştir.

Bir nesneyi ateşle yakmak manasındaki "fetn" kökünden türeyen fitne kelimesi Arapça sözlüklerde altın ve gümüşün saflığını anlatmak için potada eritmek (Koç vd. 2014) ve sınama, azmâyiş (Koç vd. 2014) anlamlarıyla karşılanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'de "ateşe atma, ateşle azap etme" anlamında geçen fitne kelimesinin zamanla kazandığı "insanın zarara uğraması veya uğratılması" şeklindeki anlamında ateşte yanmayla ilgili eski mânanın da etkisi olduğu düşünülmektedir.(Çağrı 1996: 156) Türk Dil Kurumu Sözlüğü'nün karışıklık, kargaşa olarak tanımladığı fitne kelimesi, değişik sözlüklerde ayrılık, ittifaksızlık, hengâme, döğüş, mekkârlık, (Tulum 2011: 731-732) şûriş, şikak ve kavga, (Kartal 2009: 163) imtihan ve tecrübe etmek (Kırkkılıç vd. 2009: 233) anlamlarıyla karşılanmaktadır. Fitne, aynı zamanda Behrâm-ı Gûr'un bir cariyesinin de ismidir. (Öztürk vd. 2009)

Fitne kelimesi yukarıda zikredilen anlamları ve beraberindeki inanışlarla birlikte klasik Türk edebiyatı metinlerinde sıklıkla kullanılmıştır. Örneğin, sevgilinin gözü daima kargaşa çıkarması yönüyle fitnecidir. Gamzesi ve kirpiklerinin nelere sebebiyet vereceğinden emin olunmasa da kanlı gözünün fitneye bâis olacağı muhakkaktır:

⁵ Bu bağlamda değerlendirilebilecek Türkçe akademik çalışmalardan bazıları şunlardır: Ali Çelik, *Hz. Peygamber'in Hadislerinde Fitne Kavramı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. M. Yaşar Kandemir), İstanbul 1987; Hüseyin Yaylalı, *Hz. Muhammed Dönemindeki Fitne Hadislerine Sosyolojik Bir Yaklaşım*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Bünyamin Solmaz), Konya 1995; Fadıl Bedirhanoglu, *Kur'an'da Fitne*, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hikmet Akdemir), Şanlıurfa 2000; Adem Tetik, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yüksek Lisans Tezi, Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şükrü Arslan), Erzurum 2001; Mükrim Dilekçi, *Kur'an'da Fitne Kavramı*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mustafa Bilgin), Bursa 2003; Oktay Demirbaş, *Kur'an'da Fitne Kavramlarının Semantik Tahlihi*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Gıyaseddin Arslan), Elazığ 2004; Nejdet Akay, *Hz. Osman Dönemi Fitne Olayları ve Temel Sebepleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mazlum Uyar), İstanbul 2012; Selcan Nebioğlu, *Tevhid ve Adalet Anlayışına Etkisi Bağlamında Kur'an'da Fitne Kavramı*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hülya Terzioğlu), Sakarya 2016; Mustafa Yumuk, *'Fitne' Kelimesinin Geçtiği Ayetlerin İncelenmesi -Te'vilâtü'l-Kur'ân bağlamında-*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, (Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ali Bulut, Isparta 2018. Tezlerin yanı sıra pek çok kitap ve makale çalışması da mevcuttur ancak bunlar doğrudan makalemizin konusu olmadığı için bu örneklerle yetindik.

Gamzenle müjen bilmem efendi neye bâ'is

Hûnî gözün ammâ bu kadar fitneye bâis (Gelibolulu Âlî, g. 123/1) (Aksoyak 2018:564)

Dolunay, fitne alametidir. Hâlede hilal, afakta fitne zuhuruna dâl addolunur. (Kartal 2009: 163) Fitne artınca kıyametin kopacağına inanılır. Devr-i kamer, fitne, ahir zaman sözcükleri sıklıkla birlikte kullanılır. Sevgilinin meclise gelmesiyle güneş tutulmuş, kargaşa ortamı hâsıl olmuştur. O mecliste kadehin elden ele dolaşması, devr-i kamer fitnesi gibidir:

Âşûb düşdü bezme tutuldu o âftâb

Devr-i piyâle fitne-i devr-i kamer midir (Nedîm, g. 35/4) (Macit 2017:224)

Fitne kelimesinin geçtiği beyitlerde genellikle sihir ve büyü kelimelerine de rastlanmaktadır. Sevgilinin büyücü gözü kargaşa çıkarıp sihir yaparak âşığa yayı ay, kamçısı ise ejderha olan oklar atar:

Câdû gözün çü fitneye binüp atar hadeng

Sahr ile ay olur yayı kamçısı ejdehâ (Şeyhî, g. 1/4) (Biltekin 2018:87)

İlgili kelimenin bu bağlamlardaki anlamları çalışmamızın esas konusu olmadığı için daha fazla beyit örneği vermek yerine aşağıda asıl konuya geçilecek, kelimenin makaleye konu edilen anlamı üzerinde durulacaktır.

2. *Latîfî Tezkiresi'*nde Fitne Kelimesine Verilen Anlam

Fitne kelimesinin sözlüklerde rast gelmediğimiz küçük köpek anlamından *Latîfî Tezkiresi* sayesinde haberdar olmaktadır. Latîfî, eserinin Ahmed-i Dâî ile ilgili bölümünde şairle ilgili verdiği biyografik malumattan sonra şiir örnekleri arasında,

Gözüm hiç gördüğün var mı be-hakk-ı sûre-i Tâhâ

Benüm yârüm gibi fitne benüm gönlüm gibi şeydâ (Canım 2000: 166)

matlânı verir.

"Ey gözüm, Taha suresi hakkı için, sevgilim gibi bir kargaşa çıkarmanı ve gönlüm gibi bir çılgını hiç gördün mü?" şeklinde günümüz Türkçesine çevirebileceğimiz bu beytin ardından Latîfî, bir metin münekkidi edasıyla burada fitne kelimesinin doğru kullanılmadığını vurgular. Tezkireciye göre bu matla, Ahmed-i Dâî'nin divanında yer alan kabul görmüş sanatlı söyleyişlerden biridir. Ancak Dâî, bu kadar fazilet ve marifetle söylediği sözlerin îhamlı anlamlarından habersizdir. Çünkü övgüye layık olan sevgili kelimesi ile içerisinde yergi anlamı gizli olan fitne kelimesini bir arada kullanmıştır:

Nesr: Matla'-ı merkûm Dâ'i-i merhûmun gâyetde matbû'î ve divânında makbûl olan beyt-i masnû'idur.

Ammâ 'aceb budur ki bu kadar fazl u ma'rifetle sözlerinün ma'nâ- yı îhamîsinden gâfil olup ebyâtında

olan lafzun ne kadar ma'nâya şâmil idüğün fikr idüp fehmi itmezler imiş. Zîrâ matla'-ı merkûmun mısra'-ı sânisinde benüm yârüm gibi fitne dimiş. Lafz-ı fitne bu mahalde zemmi müş'ir îham ve bir ma'nî-i kabîhi mutazammın turfa kelâmdur. (Canım 2000: 166)

Latîfî bu satırların ardından kelimenin niçin yanlış kullanıldığını daha ayrıntılı açıklamaktadır. Fitne, halk arasında kıtmir cinsinden küçük köpeğe verilen addır. Latîfî, Ahmed-i Dâî'nin sevgili ile beraber kullandığı bu kelimenin dönem şairleri tarafından çoğunlukla rakip, ağıyar, a'dâ gibi sözcüklerle birlikte kullanıldığını söyleyerek Zâtî'nin bir beytini örnek verir:

'Örf-i nâsda fitne diyü ecnâs-ı kilâbdan şol seg-i sagîre ve cins-i kıtmîre dirler. Lafz-ı mezkûrî şu'arâ-yı zamân ekseriyâyâ rakîb zıkr olduğu mahallerde ve agyâr u a'dâ yâd olduğu mevki'lerde îrâd iderler. Nitekim Zâtî'nün bu beytinden zâhirdür. Beyt:

Rakîbe sadr gösterdün didün ol fitneye ulu

Benüm bir it kadar vah vah kapunda i'tibârum yok (Canım 2000: 166)

Latîfî'nin verdiği bilgiler ışığında Zâtî'nin beytinde fitne kelimesi köpek anlamında ve rakibin sıfatı olarak kullanılmaktadır. Bu yönüyle düşünüldüğünde beyitte "ulu" kelimesinin kullanılması ve "vah vah" kelimesinin köpeğin çıkardığı sesi çağrıştırması da tesadüfi değildir.⁶ Bir başka deyişle, fitne kelimesinin bilinen kargaşa (çıkarıcı) anlamı ile köpek anlamı ayrı ayrı değerlendirildiğinde ilk mısranın ve dolayısıyla beytin anlam katmanı değişmekte, iki farklı nesre çeviri ortaya çıkmaktadır:

- 1) Ey sevgili! Rakibe baş köşeyi gösterdin, o fitneciye büyüklük atfettin. Yazıklar olsun, benim senin yanında bir köpek kadar itibarım yok.
- 2) Ey sevgili! Rakibe baş köşeyi göstererek o köpeğe "Ulu!" dedin. Eyvahlar olsun, benim senin yanında bir köpek kadar itibarım yok.

Tezkiresinde şiir ve şair eleştirisi yönleriyle ön plana çıkan Latîfî⁷, Zâtî'nin beyit örneğinden sonra ise kelimelerin ikincil anlamları ve îham konusunda değerlendirmede bulunur. Aruz ehli kimseler söz sanatları içerisinde bu tarz sanatları iki vecheli ve zıddını içinde barındıran yani çok anlamlı sözler olarak adlandırmaktadırlar. Nükteci şairler bu tarz sözleri, yergi ifade eden durumlar ile îham ve kinaye yapılacak yerlerde söylerler. Fakat bu sözler, övgü söz konusu olduğunda makbul değildir. İçerisinde çirkin bir anlam gizli olan bir kelimenin îham-

⁶ Zâtî'nin bu beyiti edebî sanatlarla ilgili çalışmalarda îham örneği olarak yer almaktadır. Ayrıca beyit, Süleyman Solmaz ve Muhterem Saygın tarafından yazılan *Klasik Türk Şiirinde Onomatope (Yansıma) Sanatı* isimli makalede köpek sesi bağlamında ve Turgut Karabey tarafından yazılan *Divan Şiirinde Sapmalar* isimli makalede anlama dayalı sapmalar bağlamında ele alınmıştır.

⁷ Latîfî'nin şiir eleştirisi yönü ilgili Walter Andrews ve Nagihan Gür'ün tez çalışmaları dikkate değerdir: Walter Andrews, *The Tezkere-i Suara of Latifi as a source for the critical evaluation of Ottoman poetry annotated translation of Gelibolulu Mustafa Ali's Meva'idü'n-Nefa'is fi Kava'idü'l-Mecalis*, Doktora Tezi, The University of Michigan; Nagihan Gür, *Latîfî'nin eleştirel perspektifinden Osmanlı divan şiirinin poetikası*, Bilkent Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi (Tez Danışmanı: Yrd. Doç.Dr. Mehmet Kalpaklı), Ankara 2009.

kabîhinden yani çirkin olan anlamını kullanmaktan kaçınmak gerekir:

Nesr: Sanâyi-i bed'îyyeden bu gûne san'atlara ehl-i 'arûz kelâm-ı zü'l-vecheyn ve müştemilü'z-zıddeyn itlâk iderler. Bu gûne güftârı şâ'ir-i nükte-güzâr zemmi müş'ir olan mevki'de ve îham u kinâye kasd olunan mahallerde îrâd u ibrâz iderler. Mahall-i medhde memdûh degüldür. Ma'nâ-yı kabîhi mutazammın kelâmun îham-ı kabîhinden hazer gerek. (Canım 2000: 166-167)

Latîfî, bu bahsi Şeyhî'nin *Hüsrev ü Şirin* mesnevisindeki padişahın vasıflarını anlattığı bir mısra ile noktalamaktadır. Tezkireciye göre Şeyhî de püşt kelimesini lügat anlamıyla kullanarak çirkin bir hata yapmaktadır, tıpkı Ahmed-i Dâî gibi o da kelimenin îham-ı kabîhinden gâfildir:

Nitekim Şeyhî'nün Kissa-i Husrevde vasf-ı pâdişâhîde:

Mısra': Cihânun püştü devrânun penâhi

Nesr: didügi gibi meger ki bu nev' elfâzun îham-ı kabîhinden gâfil olup mücerred lügatı ma'nâsiyle 'âmil olalar. Hele çirkin sehv ü kabîh gaflet ancak. (Canım 2000: 167)

Latîfî, biyografisini ele aldığı şairin bir beyitindeki bir kelime üzerinden şiir eleştirisi yapmış, îham konusuna değinerek şiirde yapılması ve yapılmaması gerekenleri göstermiş, kelimelerin yalnızca sözlük anlamlarını kullanmak yerine arka planındaki anlam katmanlarını da düşünmek gerektiğini vurgulamış, bugün metinleri doğru anlama noktasında yaşadığımız en büyük probleme henüz XVI. yüzyılda dikkat çekmiştir. Elbette bu noktada Ahmed-i Dâî ve Şeyhî'nin yaşadığı dönemde şiirin tekâmül seviyesi de hesaba katılarak şairler arasında bu hassasiyetin oluşup oluşmadığı, Latîfî'nin vurguladığı bu anlamın halk arasında yerleşip yerleşmediği ihtimalleri de ayrıca değerlendirilmelidir.

3. Fitne-Köpek-Rakip İlişkisi ile İlgili Beyitler

Latîfî sayesinde haberdar olduğumuz fitne kelimesinin köpek anlamında kullanıldığı bilgisi, bize pek çok beyitin kapısını aralamakta, yorum olarak bir şekilde çıkarılabileceğimiz anlam katmanını sağlam bir zemine oturtmaktadır. Ahmet Atilla Şentürk, *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*'nun yakınlarda yayımlanan dördüncü cildinde ele aldığı fitne maddesinde köpek anlamının olabileceğini zikrederek beyit örnekleri vermiştir.⁸ Ayrıca, Zâtî'nin *Latîfî Tezkiresi*'nde geçen yukarıdaki beytini de ele alarak Ali Nihad Tarlan'ın buradaki fitne kelimesini fino köpeği olarak yorumladığını belirtmiştir.⁹ (Şentürk 2021: 488-489) Beyitlerin yorumlanmasıyla çıkarılabilecek bu anlam bilgisi, Latîfî'nin eseri sayesinde kesinlik kazanmaktadır.

⁸ Bu beyitlerden köpek için hoş yerine uş imasının kullanıldığı bazı örnekler şunlardır: Seg rakîbün sözine uydun yine uş öyle mi/ Bu kadimî bendeni itdün ferâmuş öyle mi (Hayretî); Cân ne hoşdur didüm ol fitne dil-ber didi kim/ Hoş degüldür iy Sâfi ya anı yâd it ya beni (Sâfi); Uş it gibi yakında seni oynadurlar uş/ Sen ey rakîb-i fitne habîbümlle tur otur (Gelibolulu Sun'î)
⁹ Şentürk, beyitteki köpek sesi ile ilgili kısmı *veh veh* olarak Latinize etmiş, Tarlan'ın bu ikilemenin ters çevrilmesi ile oluşan hev hev sesinin küçük köpeğe daha uygun düştüğünü söylediğini aktarmıştır. Beyitin ilgili kısmı yazma metinde vav ve he harfleri ile yazılmıştır. Hem Canım'ın tercih ettiği *vah vah*, hem de Tarlan ve Şentürk'ün tercih ettikleri *veh veh* şekilleriyle okunabilecek olan bu ikilemenin *veh veh* olarak okunması daha uygun görünmektedir.

Edirneli Şevkî'nin (Durmuş vd. 2018) aşağıdaki beyti, Zâtî'nin beyti ile birlikte düşünülmesi gereken bir örnektir:

Fitnedür yoldan geçen miskîne ürmesün diyü

Seg rakîbün dergah-i âlîde dâ'im bestedür (Edirneli Şevkî, g. 27/6)

"Fitne çıkararak köpek rakip, yoldan geçen zavallı kimselere ürümesin diye (sevgilinin) yüce dergahında daima bağlı vaziyette durmaktadır."

Bu beyitte fitneci rakip, sevgilinin kapısında bağlı duran bir köpeğe benzetilmiştir. Bu köpek, yoldan geçen suçsuz günahsız kişilere ürümesin diye bağlı tutulmaktadır. Bu beyitte de Zâtî'nin beytinde olduğu gibi ilk mısradaki geçen "fitnedür" kelimesi hem "fitnecidir" hem de "köpektir" anlamına gelecek şekilde kullanılmıştır.

Fitne-rakip-köpek ilişkisinin bir diğer örneği, Şerîfî Divanı'nda (Yazar 2006: 232) karşımıza çıkmaktadır:

Geçdi dildâra Şerîfî kulını fitne rakîb

İtdi rencide yine âşık-ı sırr-ı vesvâs (Şerîfî, g. 141/5)

"Şeytanın sırrının âşığı olan fitne rakip, sevgiliye Şerîfî kulunu geçti; (şikâyet edip arkasından konuşarak) yine (onu) rencide etti."

Burada da "fitne rakip" terkihi hem "fitneci rakip" hem de "köpek rakip" anlamlarına gelecek şekilde kullanılmıştır. Şeytanla özdeşleştirilen rakip, âşık Şerîfî'nin arkasından konuşmuş, dedikodusunu yaparak onu kötülemiş, gönlünü kırmıştır. Bu beyitte fitne kelimesi ile birlikte "vesvas" kelimesine de bilhassa dikkat çekmek gerekmektedir. Vesvasın bir anlamı da "avcı ve köpeklerin çıkardığı kısık ses"tir. *Kâmûsu'l-Muhîr Tercümesi Sözlüğü*'nde "أَلْوَسْوَس" [el-vesvâs] (vâv'ın fethiyle) Şeytâna denir. Ve avcının ve köpeklerin âhestece seslerine denir. Ve avadlık sesine denir ki çığıştı ta'bîr olunur." (Koç vd: 2014) şeklinde anlam verilen vesvas kelimesinin - Tıpkı *Latîfî Tezkiresi*'nde geçen beyitteki vah vah kelimesi gibi- şeytan anlamının yanı sıra köpeği çağrıştıracak şekilde kullanıldığını düşünmenin zorlama bir fikir olmayacağı kanaatindeyiz.

Rakip, köpek ve fitne kelimelerinin birlikte geçtiği bir diğer beyit, Dukakin-zâde Ahmed'e (Süzen 1994: 302) aittir:

Felek çenberlerin bir bir rakîb ü fitnesin bildik

Sana kâyil degül gönlüm bilür kelb-i muallemsin (Dukakin-zâde Ahmed, g. 208/10)¹⁰

"Ey felek! Senin çenberlerini bir bir rakip ve onun fitnesi olarak bildik. (Senin) eğitilmiş bir köpek olduğunu bilen gönlüm senden râzı değildir."

¹⁰ İlgili neşirde ilk mısranın son kelimesi *bildik* olarak okunmuş ancak anlama daha uygun düştüğü için *bildik* kelimesi tercih edilmiştir. Ayrıca *rakîb ü fitnesin bildik* için *rakîbüm fitnesin çeksen* ibaresi nüsha farkı olarak gösterilmiştir.

Beyitte geçen felek, çenber, fitne, rakib ve kelb-i mualllem sözcüklerinin hepsi son derece bütünlüklü bir şekilde kullanılmıştır. Felek, eski nazariyâta göre çenber yahut soğan halkaları şeklinde iç içe geçmiş dokuz katmandan oluşan bir yapı olarak tasavvur edilmektedir. (Şentürk 1994: 35) Şair feleğe hitap ederek ona güvenmediğini ifade etmektedir, bunun sebebi feleğin kelb-i mualllem oluşudur. Av köpekleri için de kullanılan kelb-i mualllem, talimli, eğitilmiş köpek demektir.¹¹ Eskiden gösterilerde arslan ve köpeklerin çemberden geçirildiği, bunun için eğitildiği bilinmektedir. (Şentürk 2017: 499)¹² Feleğe seslenen şair, çemberlerinde yani her bir katmanında karşılaştığı tüm zorlukların rakip ve onun fitneleri yüzünden olduğunu sanmıştır. Ancak ona bunları yaşatan, köpek rakibi çember ile oynatan aslında feleğin ta kendisidir. Gerçek hayattan bir sahne olarak köpeğin çemberden geçmesi ve arkasındaki feleğin rakibin fitne çemberini çevirmesi anlamları son derece zarif bir bütünlük ortaya çıkarmaktadır. Yani fitne rakip, Latîfî'nin tanımına uygun olarak seg-i sagîrdir, küçük bir köpektir; ancak gösterinin asıl sahibi olan felek, eğitilmiş ve diğer köpekleri kontrol eden, onların eğitimcisi konumunda mualllem bir köpektir. Beyitteki kelimeler ayrıca felek (gökyüzü) ve köpek yıldızı (sirius) ilişkisini de hatırlatacak şekilde kullanılmıştır.

Bu örneklerin yanı sıra, fitne kelimesininin -doğrudan köpek anlamıyla kullanılmasa bile- bu anlamının şairler tarafından bilindiği ve ihâm ve ihâm-ı tenâsüb yoluyla bu bilgiye işaret edildiğini gösteren kullanımların olduğu da görülmektedir. Nefî'nin *Sihâm-ı Kaza'sında* yer alan, sadrazam Gürcü Mehmed Paşa'ya yazmış olduğu meşhur "a köpek" redifli kasidesinden aldığımız aşağıdaki beyit bu duruma örnek gösterilebilir. Hiciv ustası şair, sadrazama, "Hey edepsiz ve hain köpek! Yaptığın işin muazzam bir fitne olmadığını varsayalım, (böyle olmasa bile) hiç hanlık satılır mı?" diyerek hesap sormaktadır:

Hiç hanlık satılır mı hey edepsiz hâin

Tutalım olmamış ol fitne muazzam a köpek (Akkuş 1998:157)

XIX. yüzyıl kadın şairlerinden Şeref Hanım ise divanında yer alan Kerbela mersiyesinde (Arslan 2018: 163-165) köpek ve fitne kelimelerini aynı bend içerisinde kullanmaktadır. Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine sebep olan İbni Ziyad'ı köpek olarak nitelendiren Şeref Hanım önceki bendlerde zikrettiği Yezid'e seslenmekte, "Fitne uykudadır, onu uyandırana Allah lanet etsin" hadisine de gönderme yaparak Yezid'in İbni Ziyad köpeğini fesatlık ordusunun başına getirmesiyle fitne kapılarının açıldığını söylemektedir:

Ne cür'et ile uydurup itdin a bed-nihâd

İbni Ziyâd kelbini ser -'asker-i fesâd

¹¹ Mevlana'nın *Mesnevî'sinde* mualllem köpek, talim ve terbiye ile ıslah olan nefsin; gayr-i mualllem köpek ise tezkiye ve ıslah olmayan nefsin metaforu olarak kullanılmıştır. Konuyla ilgili olarak bkz: Ömer Dilmen, "Mevlânâ'nın *Mesnevî'sinde* Köpek Metaforu", *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*, c.5, S.4. Antalya 2020, s. 616.

¹² Şentürk, çalışmasında bu gibi gösteriler için eğitilen köpeklere kelb-i mualllem dendiğinin malum olduğunu bildirerek Nevizâde Atâî'nin *Divan'ından* şu beyit örneğini vermektedir:

Müdde'î ol halka-i zülf-i mu'anberden geçer

Gûyâyâ kelb-i mu'allemdür ki çemberden geçer (mes. 5)

Kıldın habâ set ile der-i fitneyi küşâd

Sahrâ-yı Kerbelâ'daki ahvâl olunca yâd

Seyl-âb-ı eşkimi ideyim yerlere revân

Âhım şerârı ile donansın nüh-âsumân (Şeref Hanım, müseddes, 5/8) (Arslan 2018: 164)

Bu türden örnekler de bize fitne ve köpek kelimelerinin tesadüfi olarak yan yana gelmiş olmasından ziyade kelimenin köpek anlamının şairler arasında bilindiğini, bilinçli ve yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir.

SONUÇ

Örnekleri çoğaltılabilecek olan rakip-fitne-köpek ilişkisine ait tüm beyitler, *Latîfî Tezkiresi'*nde geçen küçük bir paragraf sayesinde, bize metinleri yorumlama yoluyla ulaştığımız, ancak kaynağından emin olmadığımız bir mesele hakkında kesin hükümde bulunma imkanı vermektedir. Latîfî, Ahmed-i Dâî'nin bir beyitinden hareketle, îhamı göz ardı ederek yanlış kullandığını düşündüğü fitne kelimesinin halk arasında kullanılan anlamını vermiş ve ancak birlikte kullanıldığı kelimeler bağlamında yorum yoluyla çıkarılabilecek bir bilgi konusunda klasik Türk edebiyatı araştırmacılarına âdeti bir kesin delil sunmuştur. Bu vesileyle mensur metinlerin, bilhassa tezkirelerin içerisinde yer alan biyografik malumat dışındaki bilgilerin de göz ardı edilmemesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akkuş, Metin (hzl.) (1998). *Nef'î ve Sihâm-ı Kazâ*. Ankara: Akçağ Yay.
- Aksoyak, i. Hakkı (hzl.) (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî, Dîvanlar*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html> (Erişim Tarihi: 02.03.2021)
- Arslan, Mehmet (2018). *Şeref Hanım Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215511/seyhi-divani.html> (Erişim Tarihi: 02.03.2021)
- Biltekin, Halit (2018). *Şeyhî Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215511/seyhi-divani.html> (Erişim Tarihi: 02.03.2021)
- Canım, Rıdvan (hzl.) (2000). *Latîfî, Tezkiretü'ş-Şu'arâ ve Tabsıratu'n-Nuzemâ (İnceleme-Metin)*. Ankara: AKM Yay.
- Çağrıçı, Mustafa (1996). "Fitne". *TDVİA*. 13: 156-159.
- Dilmen, Ömer, "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Köpek Metaforu". *Türk Akademik Araştırmalar Dergisi*. 5 (4): 607-635.
- Durmuş,T.I, R. Canım (hzl.). *Şevkî Dîvânı* <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210484/sevki-divani.html> (Erişim Tarihi: 02.03.2021)
- Karabey, Turgut, (2000). "Divan Şiirinde Sapmalar". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 14 (32): 15-38.
- Kartal, Ahmet (hzl.) (2009). *Muallim Nâci, Lügat-i Nâci*. Ankara: TDK Yay.
- Kırkkılıç, Ahmet, Y. Sancak (hzl.) (2009). *Ahterî Mustafa Efendi. Ahterî-i Kebir*. Ankara: TDK Yay.
- Koç, Mustafa, E. Tanrıverdi (hzl.) (2014). *Mütercim Âsım Efendi. Kâmûsu'l-Muhit Tercümesi*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Koç, Mustafa, E. Tanrıverdi (hzl.) (2014). *Vankulu Mehmed Efendi. Vankulu Lügati*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Macit, Muhsin (hzl.) (2017). *Nedim Dîvânı*. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196897/nedim-divani.html> (Erişim Tarihi: 02.03.2021)
- Öztürk, Mürsel, D. Örs (hzl.) (2009). *Mütercim Âsım Efendi. Burhân-ı Katı*. Ankara: TDK Yay.
- Solmaz, Süleyman, M. SAYGIN.(2020) "Klasik Türk Şiirinde Onamotape (Yansıma) Sanatı". *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*. 6 (1): 92-112.
- Süzen, Hüseyin. (1994). "Dukakinzâde Ahmed Beg Divanı (İnceleme-Tenkidli Metin)". Doktora Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Şentürk, A. Atilla (2017). "Çenber". *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. (2). İstanbul: OSEDAM Yay.

Şentürk, A. Atilla (2021). "Fitne". *Osmanlı Şiiri Kılavuzu*. (4). İstanbul: OSEDAM Yay.

Şentürk, A. Atilla (1994). "Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 90: 131-180.

Tarlan, Ali Nihad (1970). *Zatî Divanı (Gazeller Kısmı, II. Cild)*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

Tulum, Mertol (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. Ankara: TDK Yay.

Yazar, Sadık (2006). *Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fatih Üniversitesi.

